

ЗНАЧЕННЯ РОЛІ ХОРУ В РАННІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ОПЕРІ НА ПРИКЛАДІ «КАТЕРИНИ» М. АРКАСА

Запропонована стаття розкриває особливості драматургії хорових епізодів ранньої української опери М. Аркаса «Катерина». Зокрема, досліджується тематизм, визначаються основні лінії застосування хору у різних епізодах в залежності від перебігу сюжетної лінії.

Ключові слова: *рання українська опера, драматургічні функції хору, народно-пісенний тематизм*

Широко й різноманітно хор представлений у ліричній народно-побутовій опері М. Аркаса «Катерина».

Цей твір, що створений 1892 року, став першим зразком трактування шевченківської поезії в українському оперному мистецтві. Зазначимо, що цього часу на мистецькому небосхилі українського мистецтва вже з'явився цілий ряд опер, зокрема, М. Лисенка («Різдвяна ніч», 1874; «Утоплена» 1883; «Чорноморці», 1872; «Тарас Бульба», 1890), С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» (1862), П. Сокальського («Осада Дубно», 1878). Проте даний твір при розгляді ми відносимо до ранніх українських опер. Це пояснюється, насамперед, відсутністю професійної музичної освіти у М. Аркаса, що безумовно вплинуло на якість підходу до опрацювання тематичного матеріалу. Мистецьке дарування композитора найбільш проявилось у створенні гнучких, виразних, мелодичних ліній у народно-пісенному стилі, які зустрічаємо як у партіях головних героїв, так і ансамблях, хорових сценах. Глибоке знання фольклорного першоджерела, що пояснюється колекціонуванням народних пісень, проявилось у насичені опери виразним національним колоритом. Простота музичної мови в опері виявляється у гармонізації окремих номерів, що подекуди являє собою оперування функціями чистої діатоніки, (з відхиленням у тональності S чи D) та оркестрування. Будучи першим зразком розкриття шевченківського слова в українському оперному мистецтві, зазначимо, що композитор дуже тонко залучив хор до відтворення образу народу.

У центрі опери вперше в українському музично-драматичному мистецтві гостро зазвучала тематика трагічної жіночої долі простої

селянської дівчини. Теми романтизму – нещасливе кохання, зрада, самогубство підсилюються соціально-побутовим стрижнем. Аркасу вдалося показати справжню психологічну еволюцію жіночого образу – від грайливої, потішної юної дівчини до зрадженої палкої жінки доведеної до відчаю. Тонко відтворюючи зміни емоційного стану головної героїні, композитор завжди апелює до середовища, в якому вона знаходиться. Основна психологічна драма Катерини показана на фоні картин народного життя. Таким чином, для «музичної драматургії твору характерна двоплановість, тобто з одного боку це драма Катерини, що розкривається у стосунках з Андрієм та Іваном засобами речитативних сцен і сцен-дуєтів. А з другого – картини народного життя, його побуту, відтворення світосприйняття» [1]. Звідси особливо важливе значення у загальній драматургії твору займають масові сцени, окремі ансамблі із залученням солістів та різних хорових складів. Їх роль та значення залежить від епізодів сюжетної драми, в яких вони з'являються.

Три дії опери поділяються на 18 номерів. Однак, незважаючи на номерну структуру, у драматургії відчувається наскрізний тип розвитку. Окремі завершені номери складаються з чергування арій, дуєтів, ансамблів головних героїв, що досить часто звучать із залученням хору різного складу. Варто прослідкувати драматургічну лінію сюжетного розгортання опери, оскільки від неї залежать драматургічні функції хору.

Умовно будучи прологом до майбутньої драми, I дія відтворює середовище, з якого походить Катерина. Перші сумніви, переживання головної героїні звучать на фоні народно-побутових сцен. Поряд з лінією Катерини, основний акцент у дії відводиться хоровим епізодам. У II дії відбувається відречення батьків від Катерини. Дія повністю побудована на діалогічно-аріозних співставленнях головних героїв. Кульмінацією всієї опери стає III дія, яка повністю присвячена образу головної героїні. Окремі епізодичні вставки чоловічого хору відтіняють глибинну та жахливість трагічної розв'язки. Отож, з огляду на сюжетний перебіг хор стає важливим драматургічним компонентом у I-й та III-й діях, відіграючи різнобічну функціональну роль.

У I дії вперше хор дівчат звучить за кулісами під час перемовин Катерини та Андрія. Починаючи з цього моменту, номер перетворюється у справжню розгорнуту живу хорову сцену. Бажаючи відтво-

рити народно-побутове середовище, передати національний колорит композитор вдається до безпосереднього втілення народної ідентичності, а саме до української оригінальної пісні. Так, сцена складається з ряду обробок народних пісень та оригінальних авторських композицій, які написані в стилі фольклорного першоджерела.

Захоплення фольклором у Аркаса простежується протягом усього творчого життя. Як відомо, більшість свого часу композитор присвячував збору та опрацюванню народної пісні. Мабуть цим пояснюється тонке розуміння народного мелосу, гармонії, фактури. Здобуті навички композитор втілює у згаданій хорівій сцені. В основі початкового хору закладена українська народна пісня «Ой на горі, на горі». У цьому моменті жіночий хор передає життєрадісний настрій гурту молодих дівчат. Два куплети пісні стають фоном, на який накладаються суперечки молодих людей. Для відтворення національного колориту, композитор вживає типове народне триголосся, в якому два голоси виступають у вигляді терцової втори, а альтовий голос – акордової опори. На останній тонічний унісон накладається невеликий прозорий оркестровий програш, який слугує зв'язкою до наступної пісні. Відтворюючи ілюзію наближення дівчат, композитор вводить у їх виконанні наступну українську пісню «Вечір вечоріє». Тиха динамічна звучність, секстова втора жіночих голосів, гармонічно прозорий оркестровий супровід створюють розмірено спокійний ансамбль молодих дівчат. Водночас, на звучання такого злагодженого фону накладаються щемливі репліки Катерини «Їм весело. А я, мов чужа» в основі яких речитативно мовні інтонації, де особливо показним є початковий мелодичний хід на зб. 4 вниз. Вперше в опері, завдяки накладанню вокальної лінії головної героїні та тематичного матеріалу хору, створюється образний контраст.

Надалі зав'язується діалогічна розмова між дівчатами та Катериною, що звучить на фоні чоловічого хору «По синьому морю». Закулісний хор, слугуючи тлом, стає вираженням та демонстрацією справжнього, глибокого козацького духу. Використовуючи текст народної пісні композитор досить вільно підходить до обробки самої мелодії. Створенню враження внутрішньої піднесеності сприяє і стрункий гомофонно-гармонічний фактурний виклад. Кварто-квінтова гармонізація, що межує з унісонним викладом, офарбована гостротою II низької ступені фригійського ладу, надає приспіву першого куплету певної архаїчності. Цікавий момент спостерігаємо у при-

співі другого куплету, де на чоловічу вертикаль накладаються жіночі голоси. Тут відбувається, нашарування двох тематичних ліній. З одного боку, чоловічий хор завершує музичну думку, з іншого – жіночі голоси починають нову. У такий спосіб відбувається демонстрація справжнього живого народно-побутового середовища. Діалогічні співставлення різних хорових груп багатогранно розкривають національні традиції, обряди, звичаї. З такої позиції наглядним є наступний жіночий хор «Ой, в неділю раненько», в основі якого закладена старовинна українська веснянка. Колоподібна мелодія в діапазоні квінти наділена прозорим, гармонічним та фактурним обрамленням. Намагаючись компенсувати повтори звуків у мелодії, композитор вводить підголоскові елементи в альтовому голосі.

При створенні національного колориту М. Аркас не лише використовує народні зразки, але й оригінальні авторські пісні, що стилістично відповідають фольклорному прообразу. Такими невеличкими прикладами є наступні пісні танцювального характеру, зокрема «Ой там на дзюбу» (для жіночого хору), що буквально вклинюється у попередню веснянку, а також композиція для мішаного хору «Гей, хлопці, дівчата, разом з солов'ями». Життєрадісна замальовка вносить в сцену запальний, танцювальний настрій, що на динамічному *cresc.* підводить до кульмінації всієї сцени – хору «О краю, мій рідний!». Звучання мішаного хору у широкому розташуванні, при голосній динаміці, що підкреслюється тришаровим фактурним супроводом, сприймається як піднесений гімн рідній землі. В простому періоді М. Аркас відтворив велич та піднесеність внутрішнього духу українського народу. Отож, хор в I дії стає одним з визначальних драматургічних компонентів дії. Однак, все ж його функція залишається досить традиційною для оперних хорів. В одних епізодах він є фоном, в інших – через народно-побутові замальовки передає національний колорит, створює настрій щодо сюжетної дії.

Іншу драматургічну функцію покладено на хор у III дії, що повністю присвячена драмі головної героїні. Внутрішній біль, відчай безвиході відтворений у монолозі Катерини, вершиною якого стає її знаменита коліскова. Емоційний надрив героїні композитор намагається надалі відтворити в оркестровому номері. Створюючи картину пізньої осені, оркестр підсилює та загострює образно-психологічний настрій сцени. І ось, сум'яття емоцій, що тісно переплітається з вихором та бурею, перериваються тихими звуками барабану. Десь

здалека наближається загін російських солдат. У їх виконанні звучить російська народна пісня «То ли не березка, то ли не кудрява». Вибираючи для чоловічого хору російський фольклорний зразок, композитор «узагальнює та асоціює його із зрадливим Катерининим коханням» [3, с. 267]. Маршова, похідна пісня, в основі якої гармонізація діатонічними функціями, з типовим гомофонно-гармонічним викладом, з октавно-унісонним ходами в кінці фраз, вносить вагомий контраст у емоційно-насичену, динамічну моно-сцену. Окремі благальні репліки головної героїні гостро відтіняються рівністю, стриманістю звучання чоловічого хору. Саме цей хор слугує противагою душевних страждань Катерини.

Підсумовуючи, зауважимо, що при побудові сценічної дії, М. Аркас в опері «Катерина» важливу роль відвів і хору. Його тематичний матеріал повністю побудований на народно-пісенній основі. В одному випадку, це фольклорні зразки, в іншому – авторські композиції, що витримані в народному стилі. Українські пісні у виконанні хору в I дії вносять та розкривають національний колорит народно-побутових сцен. Також роль хору зводиться до образного камертону, що налаштовує та передає внутрішній стан головної героїні, яка на початку випромінює юність та радість. Хоча вже і в цьому епізоді прослідковуємо деяке протиставлення почуттів та емоцій окремого героя колективові. Натомість, у III дії невеликий хоро-вий епізод розкриває образ іншого культурного осередку. Основна його функція зводиться до посилення контрасту між глибокою психологічною драмою головної героїні та стриманого, байдужо-холодного суспільного начала. Отож, ми бачимо, що в одній із ранніх українських опер М. Аркас наділяє хор досить широкою функційністю, яка істотно впливає на драматургічне розгортання всієї сценічної дії.

Література

1. Аркас М.М.: життя, творчість, діяльність // інтернет доступ: <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/elektronna-biblioteka-mistsevikh-vidan/kontent-elektronnoji-biblioteki/632-korifeji-ukrajinskoji-nauki-narisi-pro-vidatnikh-diyachiv-nauki-i-tehniki-arkheologiya-etnografiya-folkloristika-movo-i-literaturoznavstvo-pedagogika-ta-psikhologiya-mistetstvoznavstvo-arkhitektura-skulptura>
2. Аркас Микола Миколайович // Укр. літ. енциклопедія. – К., 1988. – Т. 1. – С. 86–87.

3. Архімович Л. Українська класична опера: історичний нарис. – Київ: Образотворче мистецтво і музична література. – 311 с.
4. Корній Л. Історія української музики: підручник для вищих муз. навч. Закладів / Л. П. Корній – Київ; Харків; Нью-Йорк: М. Коць, 1996 – 314 с.
5. Микола Аркас (1853–1909): Біографія // Література рідного краю: Посібник – хрестоматія. – Миколаїв, 2003. – С. 20–23.
6. Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність / В. П. Шкварець. – Миколаїв : Одеса, 2002. – С. 178–180.

Курьяк Ирина. Значение роли хора в ранней украинской опере на примере «Екатерины» Н. Аркаса.

Предлагаемая статья раскрывает особенности драматургии хоро-вых эпизодов ранней украинской оперы Н. Аркаса «Катерина». В частности, исследуется тематизм, определяются основные линии применения хора в разных эпизодах в зависимости от течения сюжетной линии.

Ключевые слова: *ранняя украинская опера, драматургические функции хора, народно-песенный тематизм.*

Iryna Kuryliak. The role of the chorus in the early Ukrainian opera, the opera "Kateryna" by M. Arkas is for example.

The suggested article reveals the peculiarities of dramatic composition of the choir episodes of the early Ukrainian opera «Kateryna» by M. Arkas. Besides, there is investigated a thematic invention, there are determined the new lines of choir application in different episodes depending on the course of a plotline.

The opera by M. Arkas «Kateryna», created in 1892 was the first example of Taras Shevchenko's poem, adapted for play in Ukrainian operatic art. It should be mentioned that on the artistic horizon of Ukrainian art at that time there appeared a wide range of operas: by M. Lysenko («Christmas night» 1874; «Utoplenu (the Drowned Maiden)», 1883; «Chornomortsy» 1872; «Taras Bulba» 1890), by S. Hulak-Artemovskyy («Zaporozhets za Dunaem», 1862), by P. Sokalskyi («Osada Dubno», 1878.); we refer this piece of music to early Ukrainian operas. Lack of professional music education in M. Arkas, no doubt, influenced over the quality of approach to the thematic material processing. We consider that his operas are full of expressed national colouring because of his deep knowledge of folklore primary sources.

This is for the first time in Ukrainian music and dramatic art that in the center of the opera there appeared the topic of tragic woman destiny of an ordinary village girl. The topic of romanticism (romantic heartbreak, betrayal

and suicide) is intensified by social conditions. Arkas succeeded in revealing a real psychological evolution of the woman character- from playful, funny young lady to betrayed passionate woman, driven to despair. There are delicately reproduced the changes of emotional state of the main character, the composer always appeals to the environment she is in. The main psychological drama of *Kateryna* is shown against the background of rural life. Here the particularly important in general dramatic composition are the crowd scenes, separate ensembles with participation of soloists and certain choric bodies. Their role and meaning depend on narrative drama moments they appear in.

The thematic material of the choir is fully based upon folk-song background. In one case, these are the folklore samples, in the other – the author's national stylish compositions. Ukrainian songs sung by the choir in the first act introduce and reveal the national colouring of the household scenes. The role of the choir is also reduced to figured tuning fork that adapts and presents the internal state of the main character. In this particular fragment of the opera there is observed the opposition of feelings and emotions of the separate character to the group. Instead of this, in the third act a small choir episode reveals the image of the other cultural center. Its main function is to strengthen the contrast between a deep psychologic drama of the main character and reserved, indifferent and cold social dawn. So, as exemplified by the opera «*Kateryna*», which is one of the early Ukrainian operas, we reveal a diversified attraction of the choir – from bright national and domestic filling to separate psychological factor, which influences over the dramaturgic development of the whole scenic act.

Key words: early Ukrainian opera, dramatic functions of the choir, folk-song thematic invention.